

Kiedy go pokosztuje z zaprawnego kruża.
 W dzień ten nigdy łaza w oku nie stanie mu duża,
 Choćby drogiego ojca i matkę pochował;
 [...]

 Dostała go Helena od Tona małżonki,
 Polydamny, w Egipcie, gdzie ziemia korzonki
 Osobliwe wydaje na leki lub trutki” (πλεῖστα φέροι ζειδωρος ἄρουρα φάρμακα –
 tłum. Lucjan Siemieński).

Takich drobiazgów znaleźć może krytyczne oko zapewne więcej, jednak jako całość „Literatura Grecji starożytnej” jest dziełem naukowym wysokiej klasy i przez następne dziesiątki lat wprowadzać będzie miłośników i badaczy starożytności greckiej w uroki i bogate treści jej piśmiennictwa.

Ks. Remigiusz Popowski – Lublin, KUL

***The Cambridge History of Early Christian Literature*, ed. F. Young – L. Ayres – A. Louth, Cambridge 2004, Cambridge University Press, ss. XXV + 538.**

Jest to zbiorowe dzieło (15 autorów) angielskich i amerykańskich profesorów akademickich, dołączające do wcześniejszych, analogicznych, mniej lub bardziej obszernych, podręczników literatury wczesnochrześcijańskiej w języku francuskim (np. G. Bardy, *Littérature grecque chrétienne*, Paris 1928; A. Puech, *Histoire de la littérature grecque chrétienne*, I-III, Paris 1928-1930; A.M. Malingrey, *La littérature grecque chrétienne* [„Que sais-je” 1286], Paris 1968; J. Fontaine, *La littérature latine chrétienne*, Paris 1970), niemieckim (np. A. Harnack, *Geschichte der altkirchlichen Litteratur bis Eusebius*, Bd. 1-4, 2. Aufl. (1893) 1958; O. Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Litteratur*, 2. Aufl., I-V, Freiburg im Br., 1913-1932), a przede wszystkim włoskim (np. U. Moricca, *Storia della letteratura latina cristiana*, I-II/1-2, III/1-2, Torino 1925-1934; A.G. Amatucci, *Storia della letteratura latina cristiana*, Torino 1955; M. Pellegrino, *Letteratura greca cristiana*, Roma 1956; tenże, *Letteratura latina cristiana*, Roma 1957; M. Simonetti, *Storia della letteratura cristiana antica*, Milano 1969; C. Moreschini – E. Norelli, *Storia della letteratura cristiana antica [Da Paolo agli inizi del Medioevo]*, I-II/1-2, Brescia 1995-1996, ss. 620 + 1002; G. Bardy – G. Di Nola, *Storia della letteratura cristiana antica greca*, Città del Vaticano 1996; M. Simonetti – E. Prinzivalli, *Storia della letteratura cristiana antica*, Casale Monferrato 1999; M. Simonetti – E. Prinzivalli, *Letteratura cristiana antica [dalle origini al settimo secolo]. Antologia di testi. Testi originali a fronte*, I-III, Casale Monferrato 1996, ss. 1042 + 1038 + 854). Omawiana książka jest jedną z nielicznych, oprócz podręczników patrologii, angielskiego pochodzenia formalnej historii literatury wczesnochrześcijańskiej.

W swej strukturze składa się z trzech zasadniczych części, z których każda najpierw prezentuje przewodnik po literaturze danego okresu (A. *Literary guide*), a następnie omawia jej kontekst i interpretację (B. *Context and interpretation*); każda z nich zakończona jest odpowiednim podsumowaniem. Poprzedzają je (ss. I-XXVI): spis treści, wykaz skrótów, chronologiczna tabela literatury chrześcijańskiej oraz mapa Cesarstwa Rzymskiego końca IV wieku.

Część I zatytułowana: „Początki – od Nowego Testamentu do Ireneusza” (ss. 5-111), w „przewodniku” (ss. 5-52) omawia takie zagadnienia jak: 1. Wprowadzenie – literacka kultura najstarszego chrześcijaństwa (F. Young), 2. Apostolskie i poapostolskie pisma: Nowy Testament i Ojcowie Apostolscy (R.A. Norris), 3. Literatura gnostycka (R.A. Norris) 4. Pisma apokryficzne i akta męczeńskie (R.A. Norris), 5. Apologeci (R.A. Norris), 6. Ireneusz z Lyonu (R.A. Norris), zaś w „kontekście i interpretacji” (ss. 55-104): 7. Społeczne i historyczne uwarunkowania (J. Behr), 8. Wyodrębniona tożsamość (R.A. Norris) i 9. Chrześcijańskie nauczanie (F. Young), zaś w „konkluzji” (ss. 105-111) – 10. Hermeneutykę tekstów II wieku (F. Young); wszystkie te zagadnienia omawiane są bardzo skrótowo i syntetycznie, z cytowaniem tylko małych i nielicznych tekstów, których ogólne lokalizacje oraz inne przypisy umieszczone są po każdym rozdziale.

Część II pod ogólnym tytułem: „Wiek III”, w „przewodniku” (ss. 117-171) prezentuje: 11. Aleksandryczyków (R.E. Heine), 2. Początki łacińskiej literatury chrześcijańskiej (R.E. Heine), 13. Hipolita, Pseudo-Hipolita i kanony starożytne (R.E. Heine), 14. Cypriana i Nowacjana (R.E. Heine), 15. Najstarszą literaturę syryjską (S.P. Brock), a w „konkluzji” (ss. 172-178) – 16. Literacką kulturę III wieku (F. Young), natomiast w „kontekście i interpretacji” (ss. 181-238): 17. Sytuację społeczno-historyczną – chrześcijaństwo jako kulturę krytyczną (Karen Jo Torjesen), 18. Wyodrębnianie się chrześcijańskiej tożsamości (R.E. Heine), 19. Nauczanie chrześcijańskie (J.D. Dawson) i 20. Znaczenie chrześcijańskiej kultury III wieku (F. Young).

Wreszcie najobszerniejsza część III, zatytułowana: „Założenie nowej kultury: od Dioklecjana do Cyryla” (ss. 251-494) obejmuje złoty okres literatury wczesnochrześcijańskiej. Najpierw w „przewodniku” (ss. 251-395) omawia: 21. Klasyczne rodzaje w chrześcijańskiej postaci – chrześcijańskie rodzaje w klasycznej postaci (F. Young), 22. Arnobiusza i Laktancjusza (O. Nicholson), 23. Euzebiusza i narodziny historii Kościoła (A. Louth), 24. Aleksandryczyków IV wieku: Atanazego i Dydyma (A. Louth), 25. Palestynę: Cyryla Jerozolimskiego i Epifanusza (A. Louth), 26. Kapadoczyków (A. Louth), 27. Łacińskich pisarzy IV wieku: Hilarego z Poitiers, Wiktoryna, Ambrozjastra i Ambrożego (D.G. Hunter), 28. Hieronima i Rufina (M. Vessey), 29. Augustyna (H. Chadwick), 30. Jana Chryzostoma i Szkołę Antiocheńską do Teodoretę z Cyru (A. Louth), 31. Cyryla Aleksandryjskiego (A. Louth), 32. Hagiografię wczesnochrześcijańską (A. Louth), 33. Efrema i tradycją syryjską

(S.P. Brock), 34. Literaturę ruchu monastycznego (A. Louth), 35. Kobiety i słowo: teksty przez i o kobietach (Susan Ashbrook Harvey) i 36. Soborowe dokumenty i kanony (A. Louth); natomiast w „kontekście i interpretacji” (ss. 399-484): 37. Sytuację społeczno-historyczną (R.A. Markus), 38. Tożsamość (L. Ayres), 39. Nauczanie chrześcijańskie (F. Young), 40. Spojrzenie na całość: interpretacja i ocena (F. Young). Cała publikacja zakończona jest obszerną, najnowszą, przeważnie angielską Bibliografią (ss. 495-530) wymieniającą podstawowe instrumenta studiorum i dostosowaną do 36 pierwszych rozdziałów oraz indeksem imiennie-rzeczowym (ss. 531-538).

Celowo przedstawiłem szczegółowo tytuły wszystkich 40 omawianych rozdziałów, aby zauważyć, które problemy i postacie interesują dziś współczesnych uniwersyteckich badaczy literatury wczesnochrześcijańskiej. Z powyższej prezentacji widać, że autorzy omawianej publikacji literaturę wczesnochrześcijańską kończą już w połowie V wieku, na pismach Cyryla Aleksandryjskiego († 444). Swego rodzaju nowościami, nie spotykanymi w dotychczasowych podręcznikach literatury wczesnochrześcijańskiej są: „literatura kobieca” (ss. 382-390), rzadko wyodrębniana literatura hagiograficzna (ss. 358-361) i synodalna (ss. 391-395), specjalny rozdział o adaptowanych przez chrześcijan klasycznych gatunkach literackich i stworzonych przez chrześcijan gatunków ale w szatach klasycznych (s. 251-258), najnowsza bibliografia patrystyczna (choć autorzy nie „splamili” się ani razu żadną polską publikacją), a przede wszystkim nie spotykany dotąd w podręcznikach tak szeroko omawiany kontekst społeczno-historyczny, który ułatwia zrozumienie zarówno zachowania się poszczególnych autorów, jak i treści ich pism. Nie mniej jednak, mimo iż autorzy powyższych omówień są aktualnymi lub emerytowanymi profesorami angielskich i amerykańskich uczelni, i mimo iż omawiana książka wydana jest przez Wydawnictwo Uniwersyteckie w Cambridge, to trudno ją nazwać ściśle naukowym podręcznikiem literatury wczesnochrześcijańskiej, ale co najwyżej popularno-naukową publikacją, przeznaczoną dla ogółu czytelników: brak w niej bowiem odwołań do konkretnej lokalizacji źródeł patrystycznych, do których czytelnik, jeśli zechce coś sprawdzić lub pogłębić, na podstawie tej książki z pewnością sam nie dotrze, chyba że w dobie komputerów i internetu zmieniły się kryteria naukowości.

Nasuwa się na koniec pytanie, jak na tym tle wyglądają, i czy w ogóle są, naukowe polskie podręczniki literatury wczesnochrześcijańskiej, która jest wykładana w KUL, UKSW i UW? Otóż są, i wydaje mi się, że od powyższej publikacji są o wiele lepsze. Trzeba tu najpierw wymienić dwa polskie przekłady (A.M. Malingrey, *Chrześcijańska literatura grecka*, przełożył i opracował ks. M. Starowieyski, Tarnów 1995; J. Fontaine, *Chrześcijańska literatura łacińska*, tłum. ks. J. Słomka, Tarnów 1997) z uzupełnieniem polską bibliografią, oraz współautorstwo i uzupełnienie autorami chrześcijańskimi i odpowiednią literaturą przez ks. M. Starowieyskiego (J. Łanowski – ks. M. Starowieyski,

Literatura Grecji starożytnej. Od Homera do Justyniana, Warszawa 1996, PWN, zwłaszcza ss. 145-186 [Okres rzymski i chrześcijański: literatura chrześcijańska]) publikacji popularno-naukowych. Do naukowych natomiast i czysto polskich opracowań należy zaliczyć: M. Cytowska – H. Szelest, *Literatura rzymska. Okres cesarstwa: autorzy chrześcijańscy*, Warszawa 1994, PWN, ss. 392; oraz część ostatnio opublikowanej pod redakcją H. Podbielskiego *Literatury Grecji starożytnej*, t. 2, Lublin 2005, WTNKUL, ss. 919-1136 (S. Longosz – M. Starowieyski, *Wprowadzenie – instrumenta studiorum*, ss. 919-928; M. Wojciechowski, *Literatura grecko-żydowska*, ss. 929-955; M. Starowieyski, *Apokryfy Nowego Testamentu*, ss. 957-963; W. Myszor, *Ojcowie Apostolscy i apologetyci II wieku*, ss. 965-985; W. Myszor, *Literatura heterodoksyjna i św. Ireneusz z Lyonu*, ss. 987-1018; J. Naumowicz, *Euzebiusz z Cezarei i historiografia chrześcijańska*, ss. 1019-1026; M. Starowieyski, *Poezja chrześcijańska*, ss. 1027-1037; S. Longosz, *Szkoła Antiocheńska*, ss. 1039-1078; J. Naumowicz, *Środowisko aleksandryjskie i pisarze III wieku*, ss. 1079-1089; J. Naumowicz, *Ariusz, Atanazy i inni pisarze IV wieku*, ss. 1091-1100; J. Naumowicz, *Ojcowie Kapadoccy*, ss. 1101-1113; M. Starowieyski, *Literatura monastyczna*, ss. 1115-1126; J. Naumowicz, *Literatura chrześcijańska za Justyniana*, ss. 1127-1136). Oksfordzka zaś publikacja jest mimo wszystko ciekawym i wartym przejrzenia podręcznikiem także przez badaczy antyku chrześcijańskiego, bo na literaturę wczesnochrześcijańską spogląda w sposób nowoczesny i uwzględnia najnowsze jej trendy.

Ks. Stanisław Longosz – Lublin, KUL